

ОСВІТНЬО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ

Розглянуто основні підходи до створення педагогічних умов у процесі формування культури здоров'я молодших школярів. На думку автора, успіх цього процесу залежить від створення у школі та сім'ї відповідного освітньо-виховного середовища, спрямованого на формування культури здоров'я молодшого школяра, від підготовки вчителів початкових класів до формування культури здоров'я у взаємодії з батьками, від використання сучасних форм, методів та засобів у формуванні культури здоров'я молодших школярів.

Ключові слова: формування культури здоров'я молодших школярів, молодший шкільний вік, педагогічні умови, освітньо-виховне середовище.

У сучасних умовах гостро постає проблема збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління, зростає значення здоров'я як пріоритетної соціальної й особистісної цінності. Згідно із сучасними гуманістичними ідеалами, здоров'я розглядається не тільки як важливий суспільний та індивідуальний ресурс, а й як провідний показник життєздатності, рівня соціального та особистого благополуччя, гармонійності розвитку людини та суспільства.

Актуальність такого підходу підтверджується положеннями Конвенції про права дитини, Національної доктрини розвитку освіти (2002), у Державних національних програмах «Освіта» («Україна XXI століття») (1993) та «Діти України» (2001), Законах України «Про освіту» (1991), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про охорону дитинства» (2001); Державному стандарті початкової загальної освіти (2011 р.) та інших законодавчих документах.

Одним із найважливіших завдань сучасної початкової школи є формування культури здоров'я та виховання свідомого, відповідального ставлення до збереження та зміцнення здоров'я у школярів. Успіх у такій роботі значною мірою залежить від тісної взаємодії та цілеспрямовано організованої спільної роботи вчителів початкових класів з сім'єю, яка є первинною ланкою у становленні й розвитку особистості молодшого школяра.

Сучасність вимагає все більшого розвитку такого напрямку у педагогіці, як «формування культури здоров'я» підростаючого покоління. Так, педагогічні аспекти проблеми збереження, зміцнення здоров'я представлені в роботах О. Васильєва, В. Горащук, Г. Зайцева, В. Касаткіна, В. Магін, В. Оржеховської, С. Омельченко, С. Свириденко, В. Сухомлинського, Л. Татарникової та інших. Не применшуючи значущості досліджень вищевказаних авторів, актуальним залишається питання визначення та обґрунтування педагогічних умов формування культури здоров'я молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи.

У зв'язку із вищезазначеним, *метою статті* було окреслено визначення педагогічних умов формування культури здоров'я молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи та розкриття однієї з них — створення у школі та сім'ї освітньо-виховного середовища, спрямованого на формування культури здоров'я молодшого школяра.

Формування культури здоров'я молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи — комплексна педагогічна проблема, що охоплює різні аспекти розвитку дитини у молодшому шкільному віці та передбачає виявлення об'єктивних і суб'єктивних педагогічних умов для її вирішення.

У довідковій літературі «умова» розуміється як обставина, від якої що-небудь залежить; правила, встановлені в якій-небудь сфері життя, діяльності; обстановка, в якій що-небудь відбувається. З поняттям «умова» певною мірою корелює поняття «фактор» (від лат. *factor* — робить, що виробляє) — причина, рушійна сила якого-небудь процесу, явища, що визначає його характер або окремі риси.

У педагогіці при описі процесу або явища умови класифікують: як зовнішні і внутрішні; об'єктивні і суб'єктивні; домінуючі і додаткові тощо. Розглядаючи поняття «педагогічні умови», учені дотримуються кількох позицій. Першій позиції дотримуються вчені, для яких педагогічні умови є сукупністю яких-небудь заходів педагогічного впливу і можливостей матеріально-просторового середовища (В. Андреев, А. Найн, Н. Яковлева).

Другу позицію займають дослідники, які зв'язують педагогічні умови з конструюванням педагогічної системи, в якій ці умови виступають одним із компонентів (Н. Іпполітова, В. Зверева та інші)

Для вчених, які займають третю позицію, педагогічні умови — планомірна робота щодо уточнення закономірностей як стійких зв'язків освітнього процесу, що забезпечує можливість перевірки результатів науково-педагогічного дослідження (Б. В. Купріянов, С. А. Диніна та інші). При цьому вказується на необхідність рядоположності педагогічних умов, що перевіряються в рамках гіпотези одного дослідження.

Найбільш повне визначення поняття «педагогічні умови», на наш погляд, надали науковці Н. Іпполітова й Н. Стерхова. Вони пропонують вважати педагогічні умови одним із компонентів педагогічної системи, що відображає сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, які впливають на особистісний і процесуальний аспекти цієї системи та забезпечують її ефективне функціонування і розвиток [3].

Ураховуючи вищезазначене, ми вважаємо, що до педагогічних умов формування культури здоров'я молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи належать:

- 1) створення у школі та сім'ї освітньо-виховного середовища, спрямованого на формування культури здоров'я молодшого школяра;

- 2) підготовка вчителів початкових класів до формування культури здоров'я у взаємодії з батьками;
- 3) використання сучасних форм, методів та засобів у формуванні культури здоров'я молодших школярів.

Молодший шкільний вік — це один з етапів становлення особистості, «період особливо активного формування духовного багатства людини, її моральної чистоти, фізичної досконалості, готовності до праці, здатності бути активним громадським діячем, який відбувається під впливом тих суспільних відносин, в які підліток вступає» (І. Жерносек). Зі вступом дитини до школи її свідомість набуває нового рівня, проявляється її внутрішня позиція. Учень починає самовизначатися як суб'єкт навчальної діяльності, у нього формується Я-образ — результат усвідомлення глибинної суті людини, що дає змогу відрізнити себе від інших людей (такого, який успішно або неуспішно навчається, якого хвалять чи карають, з яким хочуть або не хочуть товаришувати). У молодшому шкільному віці значно розширюється сфера соціальних контактів дитини, що неминуче впливає на її первинну Я-концепцію — сукупність настанов щодо себе. Школа різко змінює характер життя дитини. У неї з'являється зовсім нове місце у системі відносин людей. Близькі дорослі, учитель, навіть сторонні люди спілкуються з дитиною не тільки як з унікальною людиною, а й як людиною, що взяла на себе обов'язки (не суттєво — вільно або примусово) вчитися. І саме цей період є дуже важливим не тільки для збереження здоров'я, а й для формування культури здоров'я молодшого школяра — без усвідомлення важливості здоров'я та його наявності учневі важко подолати всі проблемні ситуації, які траплятимуться у школі. Отже, вступ дитини до школи, перехід від сімейного виховання до системи шкільного навчання і виховання є важливим і складним процесом, який супроводжується суттєвими змінами в її житті і розвитку.

Місцем формування здоров'я молодшого школяра з початком його навчання у школі, поряд із родиною, де досвід батьків найчастіше недостатній у цій галузі виховання, стає заклад освіти. Освіта при цьому виступає не як складова навчання, а як процес формування стереотипу поведінки людини. Успішність цього процесу повною мірою залежить від середовища, яке оточує дитину. А починаючи з шостого року життя, дитина опиняється у двох достатньо протилежних виховних середовищах: сімейному і шкільному.

У науці немає чіткого й однозначного визначення поняття «середовище», у загальному значенні його розуміють по-різному: як оточення, як систему, як умови, або середовище — це суспільні матеріальні та духовні прояви, які оточують людину. Середовище в широкому розумінні (макросередовище) охоплює суспільно-економічну систему загалом: виробничі сили, суспільні відносини й інститути,

суспільну свідомість і культуру. Середовище у вузькому значенні (мікросередовище) охоплює безпосереднє оточення людини. Відповідно до інших довідкових трактувань, середовище є «сукупністю природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму».

У психолого-педагогічній літературі середовище трактується доволі широко: як середовище життєдіяльності, природне середовище та освітнє середовище. В. Ясвін визначає термінологічний ряд, який використовується в контексті поняття «середовище»: «середовище людини», «середовище людей», «людське середовище», «навколишнє середовище», «життєве середовище», «людське оточення» та інші [11]. На думку Ю. Мануйлова, «середовище» — це частина простору, з якою суб'єкт стикається, в якому живе. Середовище є тим, серед чого перебуває індивідуум, що за допомогою його активності опосередковує його розвиток і осереднює. Середовище можна уявити собі як щось середнє між людиною і простором, що її оточує, як осереддя безлічі навколо єдиного, яким є Людина [4]. Отже, середовище — все те, що оточує людину, — починаючи із сім'ї, родини, включаючи середовище соціальне, яке створює умови для її розвитку, соціалізації та формування як особистості. Розглянемо поняття «середовище», яке безпосередньо оточує дитину у різних його проявах у контексті нашої роботи.

Оточення дитини є дуже важливим фактором у її розвитку, формуванні. Переоцінка ролі середовища, твердження, що розвиток людини визначається середовищем (Гельвецій, Дідро, Оуен), призвело до висновку: щоб змінити людину, треба змінити середовище. Але середовище — це насамперед люди, тому виходить замкнуте коло. Щоб змінити середовище, треба змінити людей. Однак людина не пасивний продукт середовища, вона теж впливає на нього. Змінюючи середовище, людина тим самим змінює саму себе. Зміна, розвиток здійснюється в діяльності.

Середовище, яке оточує школяра (будь-якого віку), є здебільшого соціальним: батьки, вчителі, однолітки, позашкільні друзі, вулиця тощо. Соціальне середовище є однією з основних категорій соціальної психології, соціальної філософії, соціології, соціальної педагогіки. Але тільки соціальна педагогіка і теорія виховання всебічно розглядають його педагогічні аспекти, виховний вплив на особистість, обґрунтовують виховні функції. Адже соціальне середовище як постійне джерело поповнення особистого досвіду, знань вихованця є тим об'єктивним фактором, що визначає його життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, зацікавлень, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення і самореалізації. Іншими словами, соціальне середовище — це сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, факторів, відно-

син тощо, в яких існує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку і діяльність.

На думку Т.Ф. Алексенко, «середовище» охоплює соціально-побутові умови, які оточують дитину, і ту сукупність людей, які пов'язані спільністю цих умов, а тому середовище для дитини — це не тільки її довкілля, але й характер виховання, інтереси, установки оточуючих, які у своїй сукупності створюють своєрідний мікроклімат сім'ї [1].

Сімейне виховання — це одна із споконвічних форм соціалізації і виховання дітей, яка органічно об'єднує об'єктивний вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків з дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості.

Цілком очевидна сила виховного впливу сімейного середовища. Соціальний досвід особистості несе в собі не тільки те, що вона привласнює з матеріальної й духовної культури, але й те, як вона співвідносить себе з дійсністю, тобто певні соціальні відносини. «Становлення особистості — це і є, очевидно, становлення її основних відносин. Міра їхньої сформованості, визначеності і є міра зрілості особистості, що не «прикріплена» жорстко й однозначно до вікового членування часу життя»¹.

Середовище, яке оточує школяра у навчальному закладі, є одночасно і освітнім, і виховним. Освітнє середовище у психолого-педагогічній літературі розглядають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій, які склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня (А. Бандура, У. Бронфенбеннер, В. Воронцова, О. Газман, Є. Клімов, Г. Ковальов, К. Левін, В. Панов, К. Роджерс, В. Рубцов, В. Слободчиков, С. Тарасов, В. Ясвін й інші).

У рамках нашого дослідження ми дотримуємося поглядів В.А. Ясвіна і під освітнім середовищем розуміємо систему «впливів й умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» [11].

Виховне середовище Н. Щуркова визначає як «сукупність обставин, що оточують дитину, соціально ціннісних, що впливають на її особистісний розвиток і сприяють її входженню в сучасну культуру». В іншій своїй роботі вона підрозділяє виховне середовище на предметно-просторове, поведінкове і інформаційно-культурне оточення. «Виховання, — міркує автор, — це створення нормальних, відповідних культурі умов життя для дитини, позитивні впливи яких педагог підсилює, негативні нейтралізує або інтерпретує з позиції сучасної культури» [10]. Виходячи з цього, основне завдання виховання — сформувати стійкий спосіб життєдіяльності людини,

¹ Бех І.Д. Виховання особистості. Кн. 2. — Київ: Либідь, 2003. — 314 с. — с. 29

що більшістю дослідників характеризується як «спосіб життя». Ця категорія образу фіксує стабільне, повсякденне, стійке, повторюване існування індивідуумів в оточенні, вказує на наявність деякої закономірності в поведінці суб'єкта, а виходить, і на можливість управління цим процесом.

Ми розуміємо під виховним середовищем сім'ї та школи спеціально організовану педагогічну взаємодію, структуровану систему педагогічних факторів і умов формування соціального досвіду молодшого школяра.

Безумовно, і освітнє, і виховне середовище містить у собі потужний потенціал для формування особистості дитини, однак формування культури здоров'я не буде ефективним без наявності здоров'язбережувального середовища як у навчальному закладі, так і в колі сім'ї.

Дати визначення поняттю «здоров'язбережувальне середовище» намагалися як російські, так і українські дослідники (А. Сидоренко, Н. Рилова, Т. Овчиннікова, Н. Денисенко, О. Богінч та інші). Аналізуючи різні підходи у визначенні поняття «здоров'язбережувальне середовище», ми дійшли висновку, що російські педагоги А. Сидоренко, Н. Рилова вважають це поняття сукупністю певних умов (гігієнічних, психолого-педагогічних, організаційних, навчально-виховних тощо). Т. Овчиннікова, крім цього, виділяє ще й умови спілкування дітей між собою та педагогом, своєю чергою, українські дослідниці О. Богінч, Н. Денисенко, визначаючи це поняття, крім зазначеного вище, роблять акцент на застосуванні особистісно орієнтованого підходу як такого, що сприяє створенню особливого психологічного мікроклімату, в якому дитина добре почувається та зростає [2].

Визначаючи поняття «здоров'язбережувальне середовище», деякі автори (М. Смирнов, М. Сократов) вимагають аналізу та місця в ньому використання таких понять, як здоров'язбережувальні освітні технології та здоров'язбережувальне виховання, які наявні в наукових публікаціях. Так, М. Смирнов визначає здоров'язбережувальні освітні технології як сукупність певних методів, прийомів, форм, задач, які сприяють вихованню у дітей культури здоров'я [8]. Окрім зазначеного вище, під час аналізу наукової літератури у публікаціях М. Сократова знаходимо таке визначення, як здоров'язбережувальне виховання, в основі якого є формування саме мотиваційної сфери дітей². Вважаємо, що для організації життєдіяльності молодших школярів з метою зміцнення та покращення здоров'я в сучасних умовах недостатньо лише виховання культури здоров'я та формування однієї лише мотиваційної сфери в дітей, а необхідні додаткові заходи, які допоможуть цьому.

² Современные технологии сохранения и укрепления здоровья детей: учебн. пособие/под общ. ред. Н. В. Сократова. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 224 с. – с. 122-125.

З. Меретукова та А. Чиназірова розглядають «здоров'язбережувальне середовище» як суму таких понять, як «здоров'я» та «педагогічне середовище», що дає змогу визначити здоров'язбережувальне освітнє середовище (зокрема навчальне) як цілеспрямовану і професійно створену систему дидактичних умов, в яких засвоєння учнями знань, умінь і навичок, розвиток творчого мислення, формування їхнього емоційно-ціннісного ставлення до світу (у тому числі до свого здоров'я) відбувається в ситуаціях фізичного, емоційного, інтелектуального, соціального і духовного комфорту, що створює сприятливий психологічний клімат навчання [5].

А. Морозова розглядає поняття «здоров'язбереження» як якісну характеристику середовища, що показує, наскільки вирішується питання збереження здоров'я суб'єктів педагогічного процесу в умовах педагогічного середовища освітнього закладу. Науковець стверджує, що формування здоров'язбережувального середовища можливе за умови, якщо кожний компонент педагогічного процесу виконуватиме здоров'язбережувальну функцію [6].

На нашу думку, найбільш точним підходом до визначення здоров'язбережувального освітнього середовища є погляд О. Підгірної. Вона розглядає здоров'язбережувальне середовище як «здоров'язбережувальний простір» і обґрунтовує його як багаторівневу освітню систему і соціально організоване виховне середовище, в якому пріоритетами виступають: здоровий спосіб життя, культура здоров'я, прогнозування здоров'язбережувальної діяльності. Змістовними компонентами простору є соціальний, креативно-діяльнісний і реабілітаційний. Здоров'язбережувальний простір забезпечує усвідомлення його суб'єктами цінності здорового способу життя, збереження і зміцнення здоров'я, продуктивну активність усіх учасників простору з розвитку навичок культури здоров'я і духовно-етичного самовдосконалення [7].

Таким чином, вивчення цього питання дало підставу вважати, що шлях через вплив середовища з позиції виховання — це шлях опосередкованого управління процесом формування і розвитку учня, а тому реалізація процесу формування культури здоров'я молодших школярів буде успішним за врахування однієї з педагогічних умов — створення відповідного освітньо-виховного та здоров'язбережувального середовища як у навчальному закладі, так і в сім'ї учня початкових класів.

Література

1. Алексенко Т. Ф. Молода сім'я: умови виховання дитини / Т. Ф. Алексенко. — К.: Академія педагогічних наук України, Інститут проблем виховання, 2004. — 75 с.
2. Богініч О. Л. Сутність здоров'язберігаючого середовища у життєдіяльності дітей дошкільного віку / О. Л. Богініч // Вісник Прикарпатського університету.

- Педагогіка. Випуск XVII-XVIII. — Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаніка, 2008.
3. Ипполитова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация / Н. Ипполитова, Н. Стерхова // General and Professional Education. — 1/2012. — 70 с.
  4. Мануйлов Ю. С. Соотношение понятий пространство и среда в контексте управленческой практики [Электронный ресурс] / Ю. С. Мануйлов // Сайт Открытый класс. Сет. образ. сообщества. — Режим доступа: <http://www.openclass.ru/stories/87717>. — Загл. с экрана.
  5. Меретукова З. К. Проблемное обучение как фактор создания здоровьесберегающей образовательной среды / З. К. Меретукова, А. Р. Чиназирова // Вестник Адыгейского государственного университета. — 2008. — № 5. — С. 59-64.
  6. Морозова А. А. Здоровьесберегающая среда образовательного учреждения / Научные исследования в образовании. — 2008. — № 2. — С. 45-46.
  7. Подгорная О. Е. Проектирование здоровьесберегающего пространства общеобразовательной школы средствами личностно-ориентированного образования : дис. ... канд. пед.наук : 13.00.01 / Подгорная Ольга Ефимовна. — Тирасполь, 2005. — 211 с.
  8. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в работе учителя и школы / Н. К. Смирнов. — М. : Управление ГОУ, 2003. — 272 с.
  9. Щуркова Н. Е. Воспитание: новый взгляд с позиций культуры / Н. Е. Щуркова. — М., 1997. — 78 с.
  10. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. — М. : Смысл, 2001. — С. 10.

Рассмотрены основные подходы к созданию педагогических условий в процессе формирования культуры здоровья младших школьников. На взгляд автора, успех данного процесса зависит: от создания в школе и семье соответствующей учебно-воспитательной среды, направленной на формирование культуры здоровья младшего школьника; от подготовки учителей начальных классов к формированию культуры здоровья во взаимодействии с родителями; от использования современных форм, методов и способов формирования культуры здоровья младших школьников.

Ключевые слова: формирование культуры здоровья младших школьников, младший школьный возраст, педагогические условия, учебно-воспитательная и семейная среда.

D. V. Rotfort

Educational Environment in the Formation of Health Culture of Younger Students in the Interaction of Family and School

The Kharkiv Academy of Continuous Education (24 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine)

The basic approaches to creating educational conditions in the process of formation of younger students' health culture are considered. The author argues that the success of this process depends on the factors such as an appropriate school and family educational environment aimed at the formation of culture of health of primary school children, training of primary school teachers to cultivate culture of health in collaboration with parents, and using modern forms, methods and tools in the formation of culture of health of primary school children. But it is important, first of all, to create an environment for younger pupils in school and in the family

that would allow to take into account the requirements for maintaining and promoting health of students, and help to shape their culture of health.

Keywords: formation of health culture of primary school children; primary school age; educational conditions; educational environment.

References

1. Alieksiienko, T. F. (2004). *Moloda simia: umovy vykhovannia dytyny* [Young Family: the Conditions of Education of a Child]. Kyiv: Instytut problem vykhovannia.
2. Bohinich, O. L. (2008). Sutnist zdoroviazberihaiuchoho seredovyscha u zhyttie-dialnosti ditei doskilnogo viku [Essence of Healthy-Oriented Environment in Life of Preschoolers]. In *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Pedahohika: Vol. 17-18*. Ivano-Frankivsk: PNU im. V. Stefanyka.
3. Ippolitova, N., & Sterkhova, N. (2012). Analiz poniatia «pedahohycheskye uslovia»: sushchnost, klassifikatsiia [Analysis of Concept «Pedagogical Conditions»: Essence, Classification]. *General and Professional Education, 1*.
4. Manuilov, Yu. S. *Sootnoshenie poniai prostranstvo i sreda v kontekste upravlencheskoi praktiki* [Correlation of Space and Environment Concepts in the Context of Management Activity]. Retrieved from <http://www.openclass.ru/stories/87717>.
5. Meretukova, Z. K., & Chinazirova, A. R. (2008). Problemnoe obuchenie kak faktor sozdaniia zdorovesberegaiushchei obrazovatelnoi sredy [Problem Education as a Factor of Creating Healthy-Oriented Educational Environment]. *Vestnik Aдыgeiskogo gosudarstvennogo universiteta, 5*, 59-64.
6. Morozov, A. A. (2008). Zdorovesberegaiushchaia sreda obrazovatel'nogo uchrezhdeniia [Healthy-Oriented Environment of Educational Establishment]. *Nauchnye issledovaniia v obrazovanii, 2*, 45-46.
7. Podgornaia, O. E. (2005). *Proektirovanie zdorovesberegaiushchego prostranstva obshcheobrazovatelnoi shkoly sredstvamy lichnostno-orientirovannogo obrazovaniia* [Creating Healthy-Oriented Area of Secondary School by Means of Person-Oriented Education] (Doctoral dissertation, Tiraspol).
8. Smirnov, N. K. (2003). *Zdorovesberegaiushchie obrazovatelnye tekhnologii v rabote uchitel'ia i shkoly* [Healthy-Oriented Educational Technologies in the Work of Teacher and Schools]. Moscow: Upravlenie GOU.
9. Shchurkova, N. E. (1997). *Vospitanie: novyi vzgliad s pozitsii kultury* [Education: a New Look in Terms of Culture]. Moscow.
10. Yasvin, V. A. (2001). *Obrazovatelnaia sreda: ot modelirovaniia k proektirovaniu* [Educational Environment: from Modelling to Designing]. Moscow: Smysl.